

УДК. 349.41(094) (477.75) “ 1941/1944”

Мельников А.В.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ПОЛІТИКА ТРЕТЬОГО РЕЙХУ У ГЕНЕРАЛЬНОМУ КОМІСАРІАТІ ТАВРІЯ

Історико-правовий аспект нацистського окупаційного режиму в Криму інтересував як радянських, так і вітчизняних вчених. Серед них є такі визнані вчені історики та правознавці: В. Брошеван, В. Гуркович, В. Яковлев, Н. Мюллер О. Романько, П. Рекотов, Д. Мельников, Л. Чорна, В. Штрик-Штрикфельдт. В деяких працях, вказаних вище вчених, розкриваються окремі сторони гітлерівського окупаційного режиму, а саме: організаційна, фіскальна, житлова, національна, ідеологічна [1]. Проте, тільки декілька досліджень поверхнево розкривають земельні правовідносини, що існували у рейхському комісаріаті «Україна» [2]. Але, ніде не проводиться аналіз фашистської сільськогосподарської політики Третього рейху у Криму. У зв'язку з цим, наукова новизна даної статті полягає у тому, що окупаційна сільськогосподарська політика у генеральному комісаріаті Таврія вітчизняними вченими не досліджувалася. Тому предметом цієї статті є сільськогосподарські правовідносини у генеральному комісаріаті Таврія рейхському комісаріату «Україна». Метою статті ставиться дослідження німецько-фашистських окупаційних аграрних органів та їх діяльності на території Криму.

2 травня 1941 р., тобто ще до нападу Німеччини на Радянський Союз, у секретаріаті верховного фюрера Третього рейха Адольфа Гітлера були розроблені рекомендації для майбутнього рейхміністра окупованих Східних областей Альфреда Розенберга: «1. Війну варто продовжувати тільки в тому випадку, якщо на третьому році її ведення весь вермахт буде забезпечуватися продовольством з України і Росії. 2. При цьому, безсумнівно, десятки мільйонів чоловік умруть від голоду, якщо ми будемо вивозити з країн усе вкрай необхідне нам» [3]. Це була перша, жаклива, та найважливіша на той час мета Вермахту. Перед нацистами стояла задача - змусити працювати на благо рейха місцевих селян. Це було пов'язано з тим, що у німців не було достатньої кількості селян-арійців, здатних відразу після окупації переселитися на захоплені території і виробляти потрібну Німеччині сільськогосподарську продукцію в необхідному обсязі. У зв'язку з цим міністерством по справах окупованих Східних областей був розроблений нормативно-правовий акт, що одержав назву «Про новий аграрний порядок у звільнених областях». 26 лютого 1942 р. він був підписаний А. Розенбергом і погоджений з рейхсмаршалом Німеччини Германом Герингом. Його дія поширювалася і на генеральний комісаріат «Таврія», що входив у рейхскомісаріат «Україна». Колабораціоністська преса окупованих районів Криму охрестила дане нововведення як «дарунок селянству» і «звільнення від колгоспного рабства» [4].

У першій частині даної постанови скасовувалися всі нормативно-правові акти радянської влади про колективні господарства. «Примерный устав сельскохозяйственной артели» оголошувався скасованим, а колгоспний лад – ліквідованим. Мета нового аграрного порядку Альфреда Розенберга полягала в

якнайшвидшому перетворенні колгоспної власності в систему приватної власності селян. Саме для цього проголошувалася ліквідація колгоспного ладу і перехід селян до індивідуального господарства. Однак цей перехід у силу об'єктивних причин передбачалося провести поступово. Окупанти переконували місцеве населення Криму, що в зв'язку з тим, що «у даний час відсутні сільськогосподарські машини, насіння для посіву, добрива і т.п., ...що негайний перехід від колгоспної системи землевпорядження до приватно-селянської був би зв'язаний з господарськими потрясіннями... і зі зниженням виходу сільськогосподарської продукції».

Тому новий сільськогосподарський порядок передбачав три стадії: 1. перетворення колгоспів у сільськогосподарську громаду; 2. перетворення сільськогосподарської громади в сільськогосподарські товариства (кооперативи); 3. перетворення членів сільськогосподарських товариств в одноособових селян – приватних власників [5].

На першому етапі даної реформи колгоспи перетворювалися в селянські господарства (сільськогосподарські громади). Що ж являла собою сільськогосподарська громада, і яке було її організаційне значення?

Громада являла собою об'єднання селянських дворів, що спільно обробляють землю. Однак це не означало, що сільськогосподарські громади являли собою єдиний нероздільний масив. Навпаки, кожний із селянських дворів, що входили до складу громади, був наділений землею в індивідуальне користування. Дана земля оброблялась селянським двором на різних полях сівозміни. Оранка індивідуальних земель і всі посівні роботи проводилися селянами громади спільно, а обробка полів і збір врожаю – кожним двором окремо.

Таким чином, селянське господарство було об'єднанням селянських дворів, що одержали землю в особисте користування, основне призначення якого – це організувати спільну працю селян по оранці і засіву їх індивідуальних земельних ділянок.

Члени громад одержували земельні ділянки в постійне користування, що, на думку колабораціоністської влади Сакського району, «створювало у селян прагнення до підвищення врожайності землі» [6]. Розміри польових наділів для більшості господарств були однакові, але при наділенні членів громад земельними ділянками часто враховувалися якість землі, відстань польових наділів від селянських садіб і число працездатних членів двору.

Організація сільськогосподарської громади як перехідної форми землеволодіння не виключала в окремих випадках негайного переходу до індивідуальної обробки землі. Однак такий перехід міг бути здійснений лише при наступних умовах: 1. якщо для одноособового ведення господарства маються необхідні сільськогосподарські машини і достатня кількість робочої худоби; 2. якщо члени селянського двору, що бажають перейти до індивідуального господарства, зарекомендували себе в якості здатних, працьовитих і політично благонадійних хазяїнів.

Зазначена постанова А. Розенберга оголосила присадибні ділянки селян їхньою приватною власністю і звільнило дані ділянки від податків і зборів. На цих ділянках дозволялося без обмежень вирощувати овочі і фрукти, а також розводити худобу. Проте, робота в громаді повинна була вироблятися з «максимальною сумлінністю», тому що по роботі селянина в громаді судили про те, чи гідний він одержати землю для ведення одноособового господарства. При цьому не допускалося, щоб селянин

працював більше на своїй присадибній ділянці, чим на общинних землях. Збільшення присадибної ділянки здійснювалося лише за умови, що селянин, що одержує збільшену присадибну ділянку, зможе самотужки цілком і швидко обробити його без збитку для своєї основної роботи в общинному господарстві.

Таким чином, окупанти поклали прискорення переходу до індивідуальної обробки своєї власної землі на самих селян, указавши при цьому на те, що селяни, які саботують «розпорядження німецької влади, а також несумлінно працюючі у своїх громадах» виключаються з числа осіб, що наділяються землею.

На другому етапі реформи общинні господарства передбачалося перетворювати в сільськогосподарські кооперативи (товариства). Оранка і посів у такому кооперативі повинні були виконуватися всіма членами товариства на єдиному земельному масиві, але обробка посівів і збирання врожаю повинні були здійснюватися кожним двором на своїй закріпленій ділянці, що надавався даному дворові щорічно.

Усі селянські двори повинні були одержати однакові за розміром ділянки, незалежно від числа працездатних членів селянського двору. Кожен двір ніс відповідальність за виконання агрономічних заходів, за збирання врожаю, за обмолот і збереження хліба. Правління сільськогосподарського кооперативу складало плани сівозміни, проводило агрономічні і господарські заходи з дозволу німецької адміністрації.

Окупаційною владою було оголошено, що при переході від общинного господарства до кооперативу робоча худоба і сільськогосподарські знаряддя будуть розподілені між групами селян або окремих членів кооперативу. З кооперативу буде стягуватися натуральний податок, обчислювальний із загальної земельної площі. Правління буде розподіляти податок між членами кооперативу, що несуть колективну відповідальність за внесок усього податку. Розміри податку в постанові не визначалися. Членам сільськогосподарського кооперативу ніякої зарплати не покладалося, але передбачалося, що їм будуть належати сільськогосподарські продукти, що залишилися в них після внеску натурального податку. Присадибні ділянки членів кооперативу, як і при общинному господарстві, не обкладалися податками, скотарство не обмежувалося [7].

Перехід від общинного господарства до сільськогосподарського товариства міг відбутись тільки з дозволу німецьких властей. Дозвіл давався тільки тим общинним господарствам, які своєчасно та у повному обсязі виконували всі обов'язки по поставкам, правильно (з німецької точки зору) вели господарство та виконували розпорядження окупаційної адміністрації. Політично неблагонадійним членам общинного господарства, а також тим, хто не зарекомендував себе здатним до індивідуального землекористування, заборонялося вступати в сільськогосподарський кооператив. Слід зазначити, що німецько-румунська влада дотримувалася наміченої політики. Так, у середині 1943 р. у селі Давидовка Акімовського району Криму з 9 громад 6 були перетворені в землеробські товариства. Селяни одержали у власність худобу і сільськогосподарський інвентар, а також по 2 гектари присадибної ділянки і по 9 гектарів общинних земель [8].

Слід зазначити, що в окупованих районах Криму порядок землекористування, розміри польових і присадибних ділянок, розподіл врожаю значно не відрізнялися. Проте, оскільки на цій території до вересня 1942 р. не було єдиної цивільної адміністрації, кожна місцева німецька комендатура вводила свої довільні порядки, що у 1943 – початку 1944 р. майже не змінювалися. Так, у Бахчисарайському районі в

селі Руський Сарабуз кожен селянин крім наділу польової землі одержував у власність присадибні ділянки, площею 1 гектар. У селі Лівадки Сімферопольського району в червні 1943 р. селянам – членам землеробських товариств, крім присадибних ділянок, передали у власність по п'ять гектарів землі. У м. Сімферополі селянам виділялися для заняття огородинцтвом земельні ділянки розміром по 200 м² на кожного працездатного члена родини. За користування даними ділянками селяни повинні були сплачувати орендну плату в розмірі 20 карбованців за кожні 200 м² [9].

Третім і останнім етапом сільськогосподарської реформи повинне було стати розчленування сільськогосподарських товариств (кооперативів) на одноособові селянські господарства, засновані на приватній власності на землю.

В умовах корінного перелому у Другій Світовій війні 6 червня 1943 р. у генеральному комісаріаті «Таврія» окупаційна влада обнародувала декларацію «Про приватну власність на землю». Нацисти розраховували, що цей закон зможе повернути хід війни. Для цього готувалися великомасштабні акції по поширенню цієї інформації по обох сторонах лінії фронту.

Даний нормативно-правовий акт, підписаний А. Розенбергом, декларував «заохочення і захист приватної власності». З'являлося, що земля, що знаходилася в селян у користуванні, переходить до них у власність. При цьому відзначалося, що «право на землю мають усі ті, хто обробляє неї своєю працею... у тому числі особи, тимчасово відсутні: які знаходяться на військовій службі як у вермахті, РОА, так і в Червоній Армії, евакуйовані або повезені більшовиками, а також зайняті в даний момент на роботах у Німеччині або знаходяться у полону...» [10].

Треба зазначити, що всі ці окупантські пропагандистські заходи і директивні вказівки середини 1943 р. були спрямовані на подальшу експлуатацію сільського населення, одержання безкоштовної аграрної продукції для вермахту і громадян Третього рейха. Але значно змінився тон, яким окупанти говорили з кримським селянином. На зміну наказам, погрозам і презирливим міркуванням про «місіонерську роль німців серед слов'ян» прийшло загравання і заклики «стати вірним союзником Німеччини і боротися разом з більшовизмом». Тепер у деклараціях, звернених до селян, з'явилися такі висловлення: «селянство, як передовий шар населення», «кримський селянин повинний бути гідний великої честі – працювати на власній землі». Мешканців сіл також залякували не тільки тим, що «більшовики відродять колгоспи», але і посиланням у Сибір у сталінські табори [11].

На наш погляд, у 1943 р. ця добре продумана сільськогосподарська політика окупантів повністю себе не виправдала. Її провал був зв'язаний, у першу чергу, з тим, що за німецько-румунськими словами і діями не було ніякої реальної основи. На практиці окупанти прагнули всіляко збільшити усі види поборів із селян. Так, у положенні «Про податки» від 4 липня 1943 р. у м. Сімферополі і Сімферопольському районі окупаційна влада ввела поземельний податок, що стягувався із сільськогосподарських кооперативів, громад, одноособових господарств і землеробських товариств [12]. Інший наказ для підвищення трудової дисципліни установив норми відпрацьовування селянами трудовнів. Так членам сільськогосподарської громади за денну роботу з власними конями і коровами в громаді нараховувався один трудовдень. Мінімум трудовнів на липень-вересень складав: для степової, передгірної частини Криму і південного берегу 75 днів для чоловіків, 45 – для жінок і 40 – для підлітків. Мінімум трудовнів з жовтня по грудень

1943 р. склав для степової частини Криму, відповідно, 50, 30 і 10 трудоднів, для передгірної частини і південного берегу – 60, 40 і 10 трудоднів [13]. Усі продукти, що підлягали розподілові у громаді, поділялися між членами тільки по числу вироблених трудоднів. Розмір і види продуктів, що підлягають розподілові, затверджувалися районним сільськогосподарським комендантом.

Таким чином, аграрна політика Третього рейху, в цілому, та місцевих сільськогосподарських фюрерів, зокрема, була багато в чому обумовлена військовими успіхами і невдачами вермахту. Проте, слід зазначити прогресивність ідей нацистської сільськогосподарської політики у сфері введення приватної власності на землю. Але не можна забувати про первинні фашистські плани керівників рейха і про те, що якби доблесні радянські війни не зупинили би просування нацистів на схід, то ці плани могли б здійснитися у повному обсязі.

Список використаних джерел та література:

1. Рекотов П. В. Немецко-фашистский оккупационный режим на территории Украины (1941–1944 гг.). Дис. ... к.ю.н.: 12.00.01.– К., 1997; Романько О. В. Мусульманские легионы во Второй мировой войне. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 312 с.; Мельников А. В. О некоторых вопросах финансово-хозяйственной политики Третьего рейха на территории рейхскомиссариата «Украина»//Материалы I Всеукраинской научно-практической конференции «Науковий потенціал України». – К., 2005; Мельников А. В. Жилищные правоотношения на оккупированном фашистами Крымском полуострове// Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 57.
2. Гуркович В. М. Окупаційний режим в Криму (1941–1944). – Сімферополь: Таврія, 1996 – 120 с.; Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944). О роли вермахта и его руководящих органах в осуществлении оккупационного режима на советской территории. – М., 1974; Брошеван В. Симферополь 1941-1944: историко-документальный очерк о городе Симферополе в годы Великой Отечественной войны. – Симферополь, 1994.; Мельников. Д., Черная. Л. Империя смерти: аппарат насилия в нацистской германии 1933-1945. – М., 1987.
3. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944). О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории. – М, 1974. – С. 84.
4. Евпаторийские известия. – 1942. – 14 березня; Крымская газета. – 1942. – 23 грудня; Голос Крыма. – 1942. – 5 березня.
5. Земледелец Тавриды. – 1943. – Квітень. – № 6.
6. Сакские известия. – 1942. – 25 березня.
7. Ковалев Б.Н. Нацистская оккупация и коллаборационизм в России, 1941–1944. – М., 2004. – С. 197–198.
8. Земледелец Тавриды. – 1943. – Вересень. – № 24.
9. Державний архів у Автономній Республіці Крим. – Ф. Газетний. – Оп. 5. – Спр. 101. – Арк. 9–101; Голос Крыма. – 1944. – 23 січня; Земледелец Тавриды. – 1943. – Вересень. – № 24.
10. Гуркович В. М. Окупаційний режим в Криму (1941–1944). – Сімферополь, 1996. – С. 85–87; Земледелец Тавриды. – 1943. – Червень. – № 12.
11. Державний архів у Автономній Республіці Крим. – Ф. Газетний. – Оп. 5. – Спр. 75. – Арк. 87(об); Гуркович В. М. Окупаційний режим в Криму (1941–1944). – Сімферополь, 1996. – С. 87, 95–96.
12. Голос Крыма. – 1943. – 4 липня.
13. Земледелец Тавриды. – 1943. – Серпень. – № 19.

Надійшла до редакції 21.06.2007 р